علیرضا هاشمی‌نژاد[1]

نویافته‌هایی دربارهٔ مرقّع میرزامهدی خان استرآبادی

(سن‌پطرزبورگ)

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۵
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۳/۲۳
doi 10.22034/9.1.144

چکیده

اوضاع آشفته دوران انقلاب مشروطه امکان را برای سودجویان فراهم می‌کند که برخی آثار کتابخانه سلطنتی از کتابخانه خارج و به فروش برسد؛ از جمله مرقّع معروف به سن‌پطرزبورگ، که در سال ۱۹۱۰م به امپراطور روس فروخته می‌شود. مرقّع در هنگام خروج از ایران شامل ۱۰۰ برگ (۲۰۰ قطعه نقاشی و خوشنویسی) بوده است، بعدها محققان پی بردند که ۲۶ برگ (۵۲ قطعه) دیگر از این مرقّع در سایر مجموعه‌ها موجود است؛ برگ‌هایی از مرقّع که به سایر خریداران فروخته شده است. تاکنون اعتقاد محققان بر این بوده که هیچ برگی از این مرقّع در ایران باقی نمانده است. اما در کاخ گلستان مرقّعی با ۱۴ برگ (۲۷ قطعه) به شماره ۱۵۶۵ موجود است که بر اساس شواهد حداقل ۴ قطعه از آن مربوط به مرقّع میرزامهدی (سن پطرزبورگ) است. به نظر می‌رسد مرقّع میرزامهدی که به دربار فتحعلیشاه می‌رسد، در اختیار عباس نوری قرار گرفته، او نقل‌های (کپی‌های) خود از آثار میرعماد را، به خواست فتحعلیشاه از همین مرقّع انجام داده و سپس مرقّع در سال ۱۲۳۸ق باز شده و چندین قطعه از عباس نوری و رشیدا، میرعلی و میرعماد به آن افزوده می‌شود. تا پیش از این آگاهی، مجموعه ۱۲۶ برگ از مرقّع میرزامهدی، شناخته شده بود، اما با شناخت مجموعه آثار باقیمانده از این مرقّع در تهران، ۴ قطعه از آثار میرعماد به این مجموعه افزوده می‌شود. همچنین، نتیجه می‌گیریم مرقّع میرزامهدی با برگ‌های الحاقی، تا پیش از هم گسیختن حداقل شامل ۱۴۰ برگ بوده است. نتیجه دیگر اینکه عامل احیای نستعلیق سبک صفوی در دوره فتحعلیشاه قاجار مرقّع میرزامهدی خان است.

کلیدواژه‌ها: مرقّع میرزامهدی خان استرآبادی، مرقّع سن‌پطرزبورگ، میرعماد، عباس نوری

۱. پژوهشکده فرهنگ اسلام و ایران، دانشگاه شهید باهنر کرمان، ایران.
hasheminejad.a.r@gmail.com

مقدمه

بی‌تردید مهم‌ترین ویژگی مرقّع سن‌پطرزبورگ جایگاه این مرقّع در شناخت میرعماد حسنی از تأثیرگذارترین خوشنویسان قلم نستعلیق است. فارغ از اینکه از منظر نقاشی ایرانی نیز نقشی مشابه در معرفی نقاشان مکتب فرنگی‌سازی دارد. این مجموعه در نیمهٔ دوم قرن دوازدهم هجری قمری، در دورانی پُرآشوب و بی‌ثبات، پدید آمده است که از این منظر نیز نمونه اثری است که حاصل درایت افراد آگاه در سایه اندک آرامش و ثبات است. این مرقّع به دوران قاجار می‌رسد و به‌نظر می‌رسد در یکی از تحولات مهم هنر ایرانی، در خوشنویسی قاجار ـ نقشی اساسی داشته است. به نوعی مرجع اساسی دورهٔ بازگشت به نستعلیق مکتب صفوی که با ظهور میرعماد به تکامل رسیده بود، به نظر می‌رسد براساس شواهد، همین مرقّع است. همین چند ویژگی ما را بر آن می‌دارد که دربارهٔ این مرقّع دست به پژوهش‌های بنیادی و کاربردی بزنیم.

دربارهٔ این مرقّع کمتر نوشته شده و تنها مرجع معتبر آن نسخه‌برگردان این مرقّع است که توسط موزهٔ هرمیتاژ در سن‌پطرزبورگ در سال ۱۹۹۶م منتشر شده است. البته، در ایران مجموعه ۱۲ قطعه از آثار نقاشی و خوشنویسی این مرقّع در قالب آلبوم با مقدمه‌هایی از آقایان محمدمهدی هراتی و مهدی عتیقی، البته با ذکر منبع و با نام «کرشمهٔ ساقی» (هراتی، ۱۳۸۱)، و بخشی از آثار خوشنویسی این مرقّع (۱۱۷ قطعه) در کتابی با نام میرعماد الحسنی سیفی قزوینی (فردی، ۱۳۸۲)، بدون اشاره‌ای به مرقّع سن‌پطرزبورگ و مرجع این آثار منتشر شد. مرقّع سن‌پطرزبورگ که بهتر است با نام «مرقّع میرزامهدی استرآبادی» معرفی شود در سال‌های ۱۱۴۷ تا ۱۱۷۳ هـ.ق جمع‌آوری می‌شود و در دورهٔ فتحعلیشاه به کتابخانهٔ سلطنتی وارد

می‌شود و در این دوره آثاری از عباس نوری و خوشنویسان دورهٔ صفوی به آن اضافه شده است. این مجموعه گرانقدر در بحبوحهٔ انقلاب مشروطه و سال‌های پس از آن ــ که اوضاع دربار آشفته است ــ از هم گسیخته یکصد برگ آن (۱۹۱۰م) به امپراطور روسیه فروخته شده و مابقی اوراق نیز از ایران خارج می‌شود. البته، بخشی از مرقّع هنوز در مجموعهٔ کاخ گلستان است و به آن اشاره نشده است که در ادامه به معرفی دقیق‌تر آن می‌پردازیم.

آشنایی با مرقّع

در ۱۷ ژانویه ۱۹۰۹م گزارشی از طرف مشاور سفارت روسیه (Ostrogradsky) با این مضمون فرستاده می‌شود:

> فروش کتابخانهٔ شاه به‌تدریج و نسبتاً کم ادامه دارد؛ نمونه‌های نادری از خطوط و مینیاتورهای «مکتب ایرانی و هند» برای فروش ارائه شده است. شایعه‌ای وجود دارد که انگلیسی‌ها مبلغ ۶۰-۷۰ هزار تومان را پیشنهاد می‌کنند. این مجموعه یکصد تصویر از مکتب هندوفارسی را از اواخر قرن شانزدهم ارائه می‌کند، در پشت هر برگ خط‌های زیبای ایرانی با رنگ و طلا به ابعاد ۵۰ × ۳۵ سانتی‌متر منقوش شده است آیا ما قصد خرید نداریم؟

در نامه‌ای به تاریخ ۲۲ ژانویه ۱۹۰۹م، مدیر هرمیتاژ، (Vsevolozhsky)، از خرید آلبوم خودداری کرد. این داستان در نامه‌ای از وزارت دارایی به هرمیتاژ، ادامه می‌یابد:

> نیکولاس دوم آلبومی را از طریق کمیسیون باستان‌شناسی امپراتوری از «Ostrogradsky»، با ۱۰۰ صفحه به مبلغ ۱۵۰۰۰ روبل به دست آورده است. در طول سه دهه گذشته مشخص شده است که ترکیب اصلی آلبوم کاملاً متفاوت از آن چیزی است که در سال ۱۹۱۰م به روسیه رسید (Ivanov,1996: 19) .

مرقّع حاضر براساس نسخه‌برگردان منتشرشده (Oleg,1966) شامل ۱۲۱ برگ و یک رو (صفحه)، معادل ۲۴۳ قطعه نقاشی و خوشنویسی است که از این تعداد ۱۹۱ قطعه خوشنویسی است. قطعات خوشنویسی در قالب‌های چلیپا (۱۱۸ قطعه)، سیاه‌مشق (۴۸ قطعه) و سطر و دفتری و ... (۲۴ قطعه) است. این مجموعه پُرتعدادترین اثر از میرعماد قزوینی است. البته، تعدادی قطعات جعلی نیز به مجموعه راه یافته است.

براساس اطلاعاتی که از رقم‌های موجود بر اجزای مرقّع می‌شود به دست آورد، میرزامهدی خان استرآبادی جمع‌آوری مرقّع را در سال ۱۱۴۷هـق آغاز کرده است. در غزلی شانزده بیتی که بر دورتادور دو لت رو و پشت جلد روغنی (لاکی) بسیار زیبای مرقّع کتابت شده است، اشاره به کاربرد جلد و بانی مرقّع شده است. این در حالی است که بیشتر مصرع‌های غزل مزبور به حساب ابجد ماده‌تاریخ هستند برابر با سال ۱۱۴۷هـق، و این تاریخ در زیر تعدادی از مصرع‌ها نیز تکرار شده است. بخشی از متن غزل به شرح ذیل است.

لت روی جلد:

این نکو طلعت مرقّع نام
که شد از جلوه شهره در ایام
نیست نازش ز دلبری بیجا
نازنینی است چون نشاط‌افزا

...

بسته از جان و دل بهر سویش
برقعی باز جلد بر رویش
برقعش نیز آنکه بگشاده
جان به ؟ ساده این داده

لت پشت:

مالکش وقع دولت و اقبال
درّ شهوار عین بحر کمال
...
زینت‌افزای مجلس از دولت
میرزا مهدی آن مَلِک فطرت
از پی ضبط سال و اصل زمان
دان ز هر مصرع از حساب نشان
باد چون خط به ماه چهره یار
صاحبش را به کامرانی کار

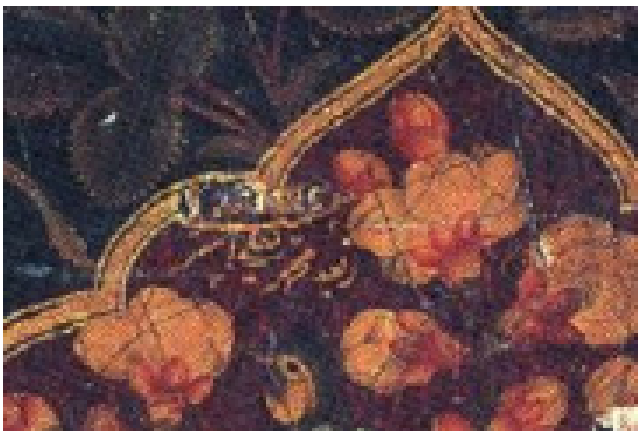

تصویر ۲. رقم علی‌اشرف بر روی جلد مرقّع، «ز بعد محمد علی اشرف است»

جلد در سال ۱۱۵۰هـق به دست علی‌اشرف ساخته می‌شود.

بر بالای ترنج روی جلد «ز بعد محمد علی‌اشرف است» و بر بالای ترنج پشت ۱۱۵۰هـق رقم خورده است.

برخی رقم‌های موجود بر حاشیهٔ قطعات از هنرمندانی از جمله محمدهادی، محمدباقر، محمدصادق و علی‌اشرف که در تذهیب، قطعه‌بندی و انجام سایر تزیینات مرقّع همکاری داشته‌اند، گواهی می‌دهد که مرقّع بین سال‌های ۱۱۴۷ تا ۱۱۷۲هـق جمع‌آوری شده است. رقم «کمترین احمد» با تاریخ ۱۲۳۸هـق نشان از آن دارد که از هم گسیختن مرقّع میرزامهدی و افزودن برگ‌هایی به آن در این تاریخ انجام گرفته است.

تصویر ۳. رقم هادی بر حاشیهٔ قطعه، «کلک هادی نمود رقم» ۱۱۶۹هـق، کاخ گلستان، مرقّع ۱۵۶۵، برگ ۳ رو، ص ۴

اوراق دیگر مرقّع که خارج از مجموعه سن پطرزبورگ است

در پی تحقیقاتی که سال‌ها بعد از خرید مرقّع به عمل آمد، مشخص شد که مرقّع در شکل اولیه بیش از ۱۰۰ برگ داشته است و در این سال‌ها تعدادی از برگ‌های مرقّع به مجموعه‌ها و موزه‌های سراسر جهان راه یافته است. اطلاعات به‌دست‌آمده از این آثار روشن ساخت که حداقل ۲۶ برگه دیگر ـ که

تصویر ۴. رقم کمترین احمد بر حاشیهٔ قطعهٔ اضافه‌شده به مرقّع، ۱۲۳۸هـق، کاخ گلستان، مرقّع ۱۵۶۵، برگ ۹ رو، ص ۱۶

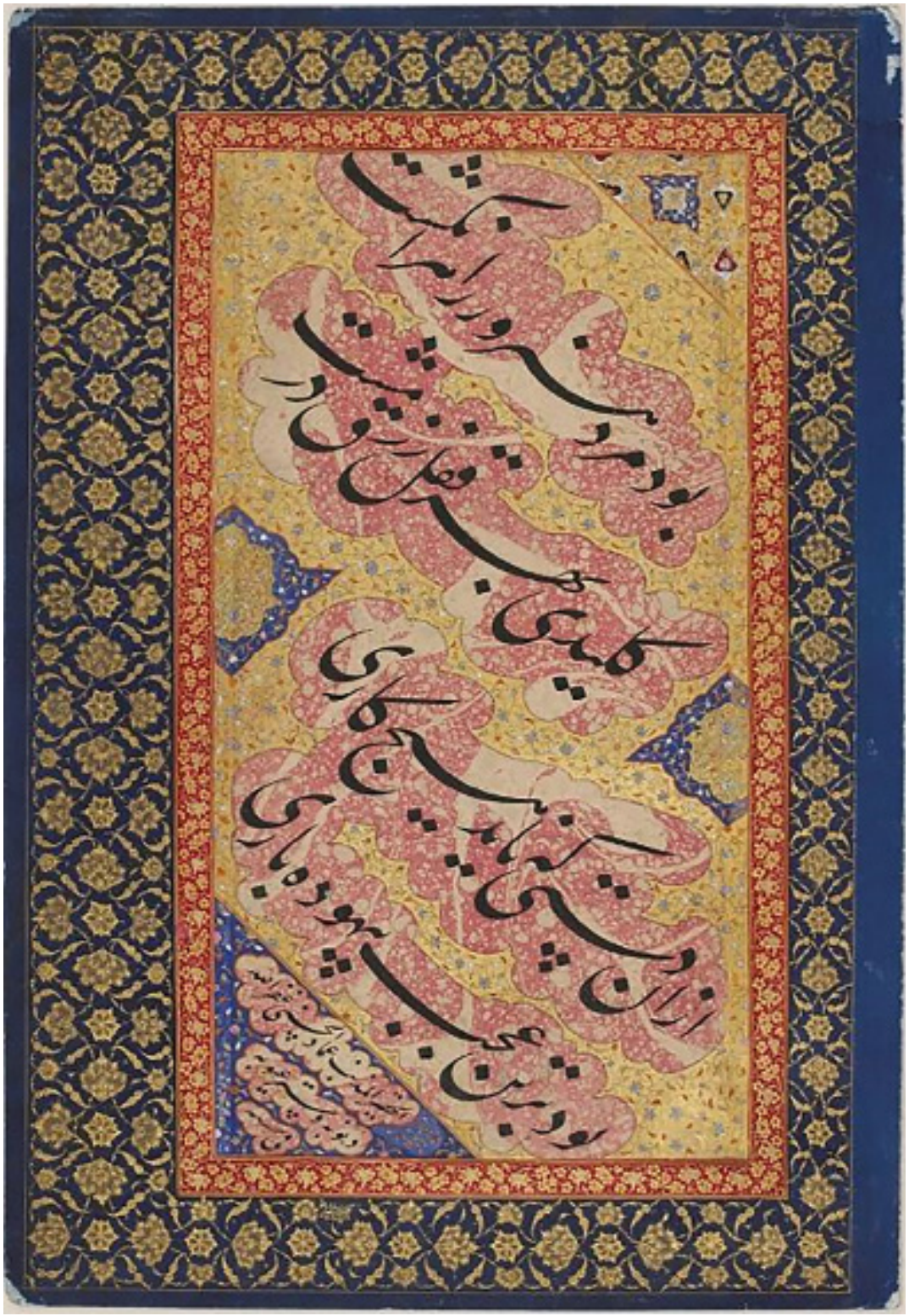

تصویر ۵، چلیپا با رقم میرعماد، قطعه‌ای از مرقّع میرزامهدی، گالری فریر، F 1942.15B

ظاهراً متعلق به این مرقّع هستند، اما در زمانی که هنوز مرقّع در ایران بوده است ـ از آن حذف شده‌اند در مجموعه‌های دیگر قرار دارند. (تصویر ۵) یکی از همین آثار است که از مرقّع جدا شده و هم‌اکنون در گالری فریر قرار دارد. بنابراین، می‌شود نتیجه گرفت، با احتساب باقی ماندهٔ مرقّع که هم‌اکنون در کاخ گلستان موجود است، مرقّع مزبور تا پیش از هم گسیختن در دورهٔ مظفرالدین‌شاه، با آثاری که در دوره فتحعلیشاه به آن افزوده می‌شود، حداقل شامل ۱۳۹ برگ بوده است.

آثاری که از این مرقّع در مجموعه‌های دیگر وجود دارد عبارت‌اند از:

- یک برگ (پشت و رو) در مجموعهٔ آقاخان، صفحات ۲۳۳ و ۲۳۴ در نسخه‌برگردان موزه؛
- یک برگ (پشت و رو) در انستیتو هنر شیکاگو، صفحات ۲۲۵ و ۲۲۶ در نسخه‌برگردان موزه؛
- دو برگ (پشت و رو) در مجموعهٔ کریستی، صفحات ۲۴۰ تا ۲۴۳ در نسخه‌برگردان موزه؛
- ۷ برگ (پشت و رو) در گالری فریر، صفحات ۱۲۳، ۱۲۴، ۲۰۳ تا ۲۰۵، ۱۷۹ تا ۱۸۱، ۲۰۱ تا ۲۰۴ در نسخه‌برگردان موزه؛
- یک برگ (پشت و رو) در مجموعهٔ Frits Lugt، صفحات ۲۰۷ و ۲۰۸ در نسخه‌برگردان موزه؛
- دو برگ (پشت و رو) در دانشگاه هاروارد، صفحات ۲۲۹ تا ۲۳۲ در نسخه‌برگردان موزه؛
- یک برگ (پشت و رو) در مجموعه Lichtenstein ، صفحات ۲۱۹ و ۲۲۰ در نسخه‌برگردان موزه؛
- یک برگ (پشت و رو) در موزهٔ لوور، صفحات ۲۱۵ و ۲۱۶ در نسخه‌برگردان موزه؛
- یک برگ (پشت و رو) در مجموعه McLnerney، صفحات ۲۳۸ , ۲۳۹ در نسخه‌برگردان موزه؛
- یک برگ (پشت و رو) در متروپولیتن، صفحات ۲۱۷ و ۲۱۸ در نسخه‌برگردان موزه؛
- یک برگ (پشت و رو) در موزهٔ اونتوریو، صفحات ۲۲۱ و ۲۲۲ در نسخه‌برگردان موزه؛
- یک برگ (پشت و رو) در دانشگاه هاروارد، صفحات ۲۲۹ تا ۲۳۲ در نسخه‌برگردان موزه؛
- دو برگ (پشت و رو) و یک رو، در گالری ساکلر، صفحات ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۳۵، ۲۳۶، ۲۳۷ در نسخه‌برگردان موزه؛
- دو برگ (پشت و رو) در موزهٔ تاریخ دین سن‌پطرزبورگ، صفحات ۶۹، ۷۰ و ۱۹۹، ۲۰۰ در نسخه‌برگردان موزه (Oleg F.,1966: 144-145).

بخش باقی مانده از مرقّع در کاخ گلستان

در کاخ گلستان مرقّعی به شماره ۱۵۶۵ وجود دارد که شامل ۲۷ قطعه در اندازهٔ ۴۷/۵ در ۳۲ سانتی‌متر است. در این مرقّع قطعاتی از میرعماد، عبدالرشید، میرعلی (تصویر ۱۳) و عباس نوری (تصویر ۱۴) موجود است. مرقّع مزبور در فهرست آتابای به نام مرقّع خط معرفی شده و هیچ اشاره‌ای به نسبت آن با مرقّع میرزامهدی نمی‌شود (آتابای، ۱۳۵۳: ۱۴۰). در کتاب احوال و آثار خوشنویسان نیز اشاره‌ای به این مرقّع و نسبت آن با مرقّع میرزامهدی نشده است (بیانی، ۱۳۶۳: ۵۳۳ ـ ۵۳۹). هر چند قطعات این مرقّع پس از آتابای بارها توسط پژوهشگران دیده شده، اما توجه آنها به این موضوع جلب نشده است که برخی از برگ‌های مرقّع موجود در کاخ گلستان در واقع برگه‌هایی از مرقّع میرزامهدی خان است که پیش از خروج مرقّع از ایران از آن جدا شده است. از جمله پژوهشگرانی که به مرقّع میرزامهدی توجه کرده است کریم‌زاده تبریزی است که در کتاب احوال و آثار میرعماد ترجمه بخشی از متن ایوانف را نقل می‌کند. پس از آن اشاره می‌کند که مرقّع دومی غیر از آن که در موزه هرمیتاژ موجود است از مرقّع میرزامهدی موجود نیست و اشاره‌ای به آثار موجود در مرقّع ۱۵۶۵

کاخ گلستان نیز نمی‌کند (کریم‌زاده تبریزی، ۱۳۸۰: ۱۳۹-۱۴۲)، اما اشاره ایشان به مُهر میرزامهدی خان حائز اهمیت است (همان: ۱۴۲) زیرا اثر یک مُهر مستطیل‌شکل مربع بر برخی آثار مرقّع کاخ گلستان نیز دیده می‌شود، البته سجع مُهر محو شده است (تصویر۱۰).

مرقّع مزبور از نظر اندازه ، مقوا و نقوش و کلیات قطعه‌بندی مشابه مرقّع سن‌پطرزبورگ است، ضمن اینکه در تذهیب حواشی برخی قطعات بسیار درجه یک، به خط میرعماد، رقم هادی به تاریخ ۱۱۶۹هـق دیده می‌شود (تصویر ۳). این رقم مشابه رقمی است که در برخی قطعات مرقّع سن‌پطرزبورگ، با تاریخ ۱۱۶۹هـق، ۱۱۷۰هـق دیده می‌شود (تصویرهای ۵، ۶ و ۱۱) که هر یک در حال حاضر در مجموعه‌های جدا از یکدیگر قرار دارند. شیوهٔ قطعه‌بندی و نوع نقوش و رقم کاملاً در این قطعات بیانگر این است که این آثار در یک دوره و به دست نفر واحد قطعه‌بندی و تزیین شده‌اند. بنابراین با توجه به شواهد حداقل چهار قطعه از آثار مرقّع خط گنجینه گلستان به شماره ۱۵۶۵، که چهار چلیپای ممتاز به خط میرعماد هستند (تصویرهای ۷، ۸، ۹، ۱۰) متعلق به مرقّع میرزامهدی بوده است.

براساس شواهد به‌دست‌آمده از مرقّع کاخ گلستان، به نظر می‌رسد مرقّع میرزامهدی، که به دربار فتحعلیشاه قاجار می‌رسد، در اختیار عباس نوری قرار گرفته و او به خواست فتحعلیشاه چنانکه در رقم برخی قطعات نوشته است (تصاویر ۱۲ و ۱۳) از قطعات میرعماد نقل می‌کند. ظاهراً مرقّع در همین دوره باز می‌شود و تعدادی اثر، که تعداد دقیق آن را نمی‌دانیم و شامل آثاری از میرعماد، برخی خوشنویسان دورهٔ صفوی از جمله رشیدا، اثری با رقم میرعلی (تصویر ۱۳) و تعدادی از نقل‌های عباس نوری (تصویرهای ۱۴ و ۱۵) به مرقّع میرزامهدی اضافه می‌شود. مرقّع براساس رقمی که در یکی از آثار افزوده شده دیده می‌شود «کمترین احمد ۱۲۳۸»، در سال ۱۲۳۸هـق باز شده و مجدد قطعه‌بندی شده است. البته، فرم قطعه‌بندی دورهٔ قاجار با قطعه‌بندی اصلی مرقّع در صفحه‌آرایی و نوع نقوش متفاوت است. تا پیش از این آگاهی، مجموعهٔ ۱۲۶ برگ از مرقّع میرزامهدی، شامل ۱۰۰ برگ در روسیه و ۲۶ برگ در سایر مجموعه‌های جهان شناخته شده بود که ۱۲۱ برگ و یک حاشیه یک‌رو از آن در سال ۱۹۹۶م منتشر شده است (Oleg F.,1966). اما، با شناخت مجموعه آثار باقی مانده از این مرقّع در تهران، حداقل ۴ قطعه درجه‌یک از آثار میرعماد به این مجموعه افزوده می‌شود. همچنین، می‌شود نتیجه گرفت، مرقّع مزبور تا پیش از از هم گسیختن در دورهٔ مظفرالدین‌شاه، حداقل شامل ۱۳۹ برگ بوده است. البته، در فهرست کتابخانه سلطنتی که احتمالاً مربوط به اواخر دوره ناصرالدین شاه است و در سال ۱۳۲۸هـق ثبت شده است به مرقّعی با این مشخصات اشاره شده: «بزرگ قطع، خط میرعماد، تصویر چین به موجب تفصیل پشت جلد مرقّع جلد مقوای نقاشی، کار علی‌اشرف ۲۰۲ قطعه، تصویر ۱۰۰ قطعه، خط میرعماد ۱۰۰ قطعه، خط میرزا محمدحسین تهرانی ۲ قطعه» که مشخص می‌کند قطعات پیش از سال ۱۳۲۸هـق جدا شده بوده و در همین سال مرقّع از کتابخانه خارج می‌شود.

و از سوی دیگر پی می‌بریم که عامل اصلی در تحول نستعلیق دورهٔ قاجار و احیای سبک صفوی در دورهٔ فتحعلیشاه قاجار مرقّع میرزامهدی خان استرآبادی است. به تعبیر دیگر در ادامهٔ نهضت بازگشت ادبی در اوایل دورهٔ قاجار و احیای برخی هنرها در دورهٔ فتحعلیشاه قاجار، مرجع بازگشت

به دورهٔ صفوی در خوشنویسی قلم نستعلیق مرقّع میرزامهدی استرآبادی است.

درخصوص تفاوت سبک قطعه‌سازی در مرقّع میرزامهدی و آثار افزوده شده در دورهٔ فتحعلیشاه باید گفت علاوه بر کیفیت نقش‌پردازی و احتمالاً شیوهٔ کار که در مرقّع میرزامهدی، با دقت و قدرت بیشتری اجرا شده است، و ظن استفاده از صنعت عکس نیز می‌رود، نحوهٔ چیدمان و ترکیب صفحه است که در آثار افزوده شده در دورهٔ قاجار، در قطعه، پیشانی لحاظ شده است، در صورتی که در نسخهٔ اصل مرقّع میرزامهدی که مربوط به دورهٔ افشاریه است، معمولاً صفحه به صورتی است که حاشیه از سه طرف برابر است.

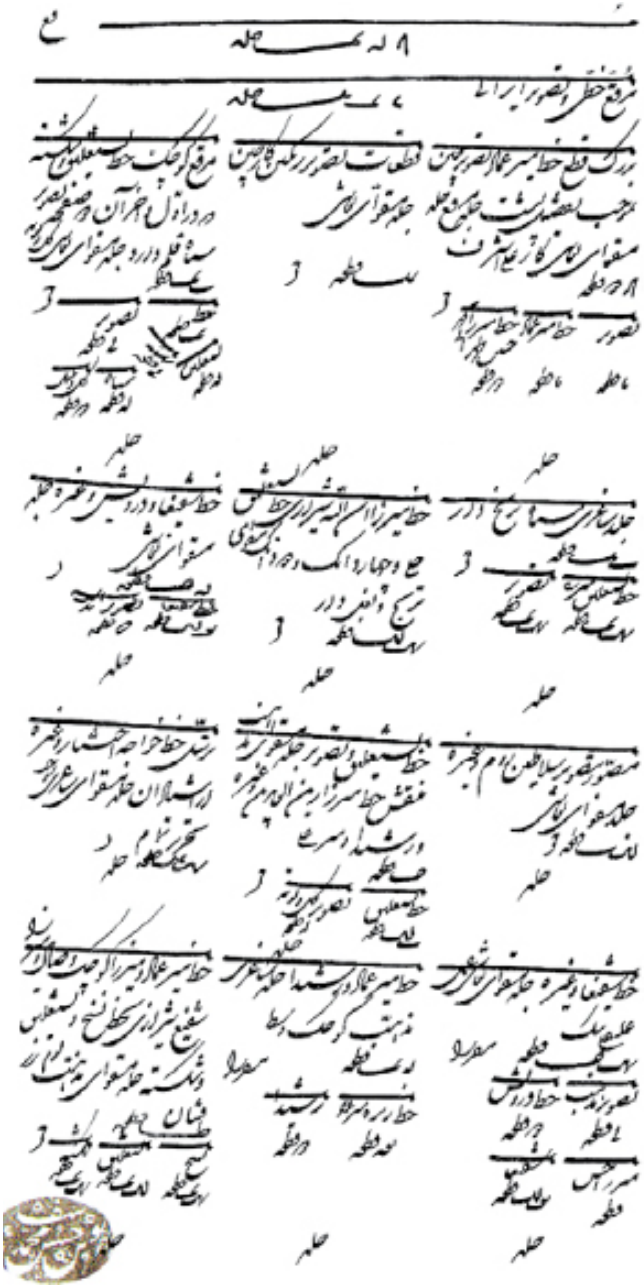

تصویر ۶. برگی از فهرست کتابخانه سلطنتی، دفتر ضبط اسناد دولتی، شماره ۲۴۴۳، کاخ گلستان

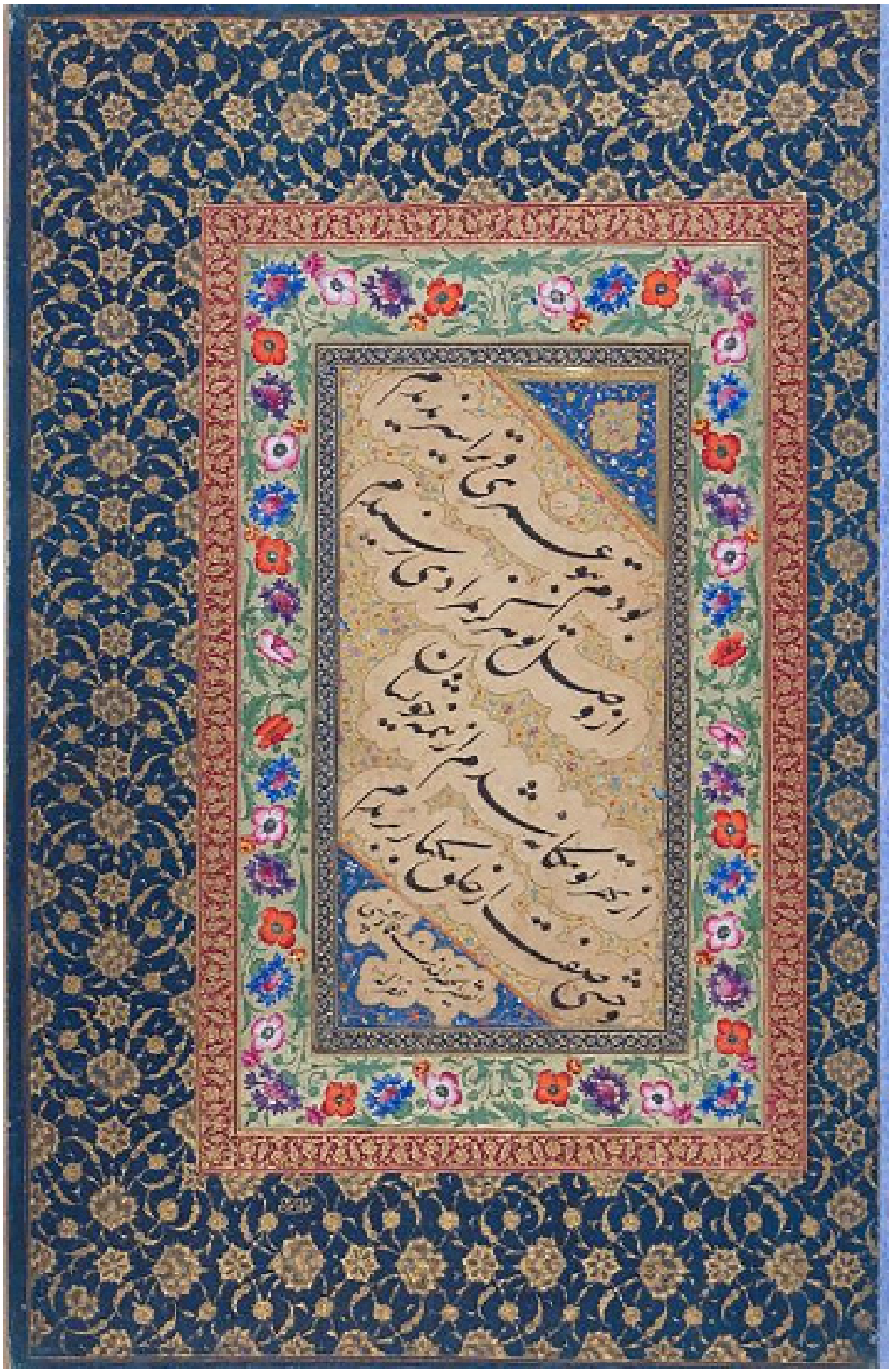

تصویر ۷. چلیپا با رقم میرعماد ۱۰۰۷هق، از مرقّع میرزامهدی، با رقم هادی ۱۱۶۹هق، کاخ گلستان، مرقّع ۱۵۶۵، برگ ۳ رو، ص ۴

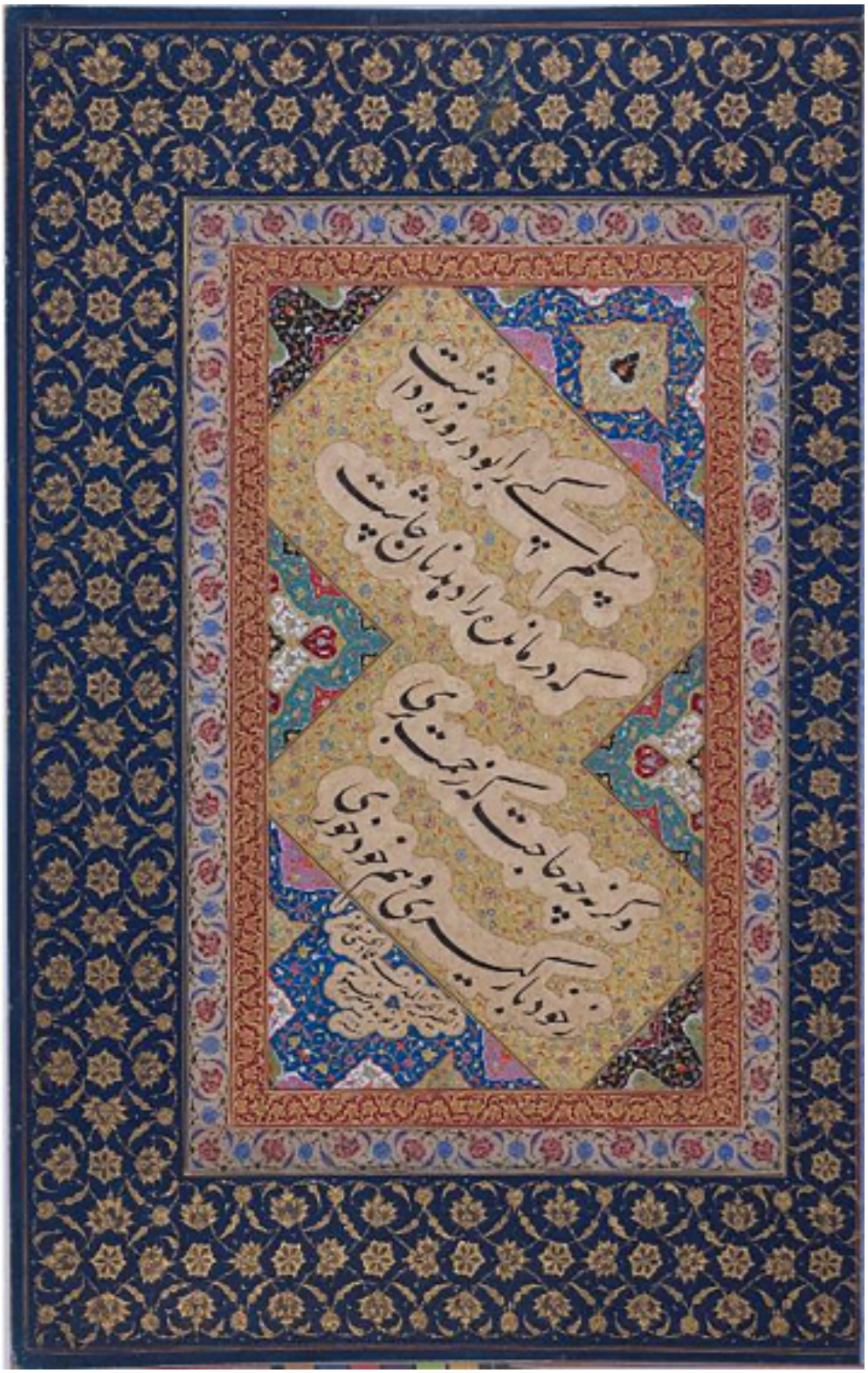

تصویر ۸. چلیپا با رقم میرعماد ۱۰۱۶هـق، از مرقّع میرزامهدی، کاخ گلستان، مرقّع خط ۱۵۶۵، برگ ۵ رو، ص ۸

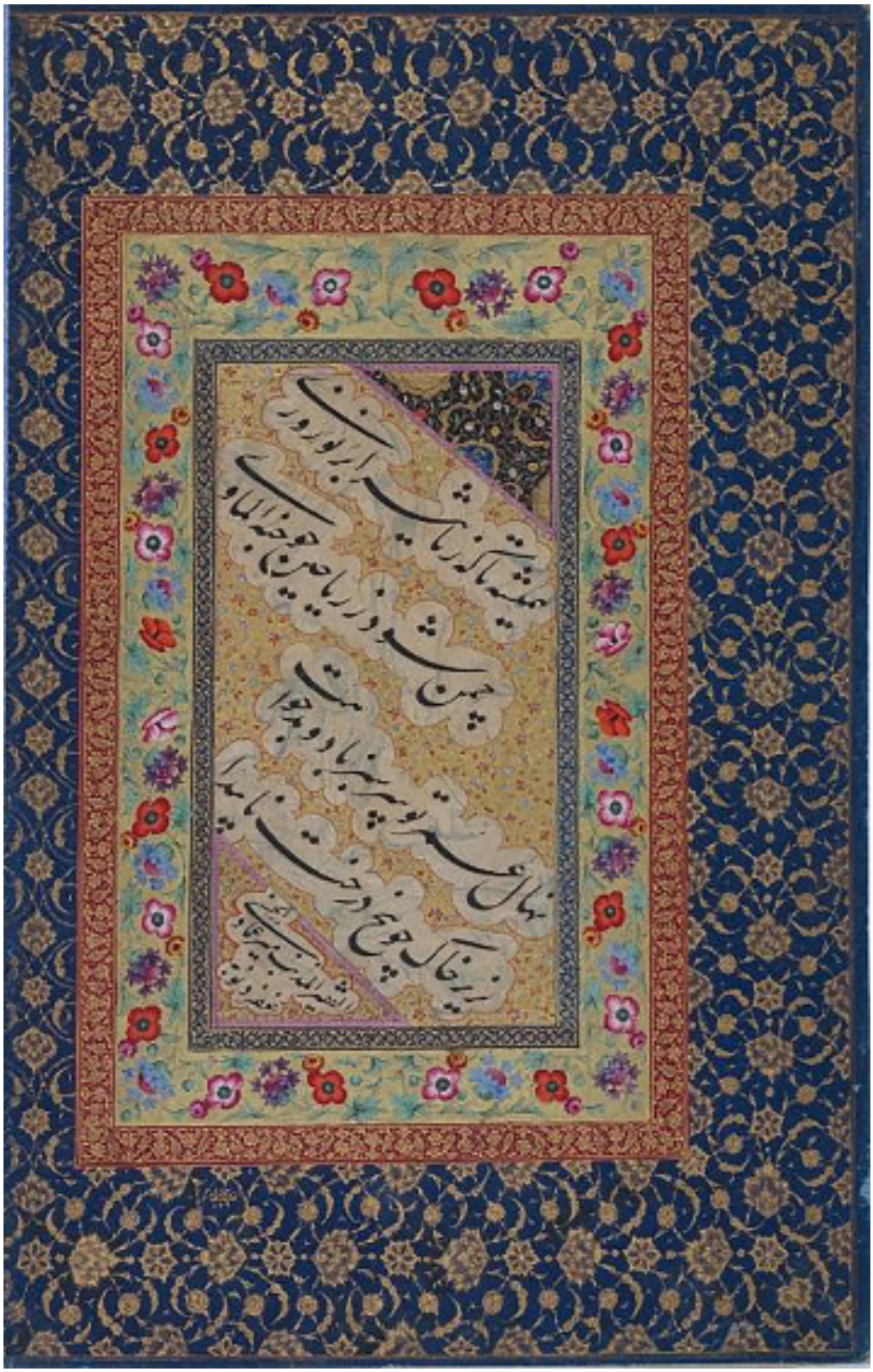

تصویر ۹. چلیپا با رقم میرعماد ۱۰۲۴هـق ، از مرقّع میرزامهدی، کاخ گلستان، مرقّع ۱۵۶۵، برگ ۲ رو، ص۳

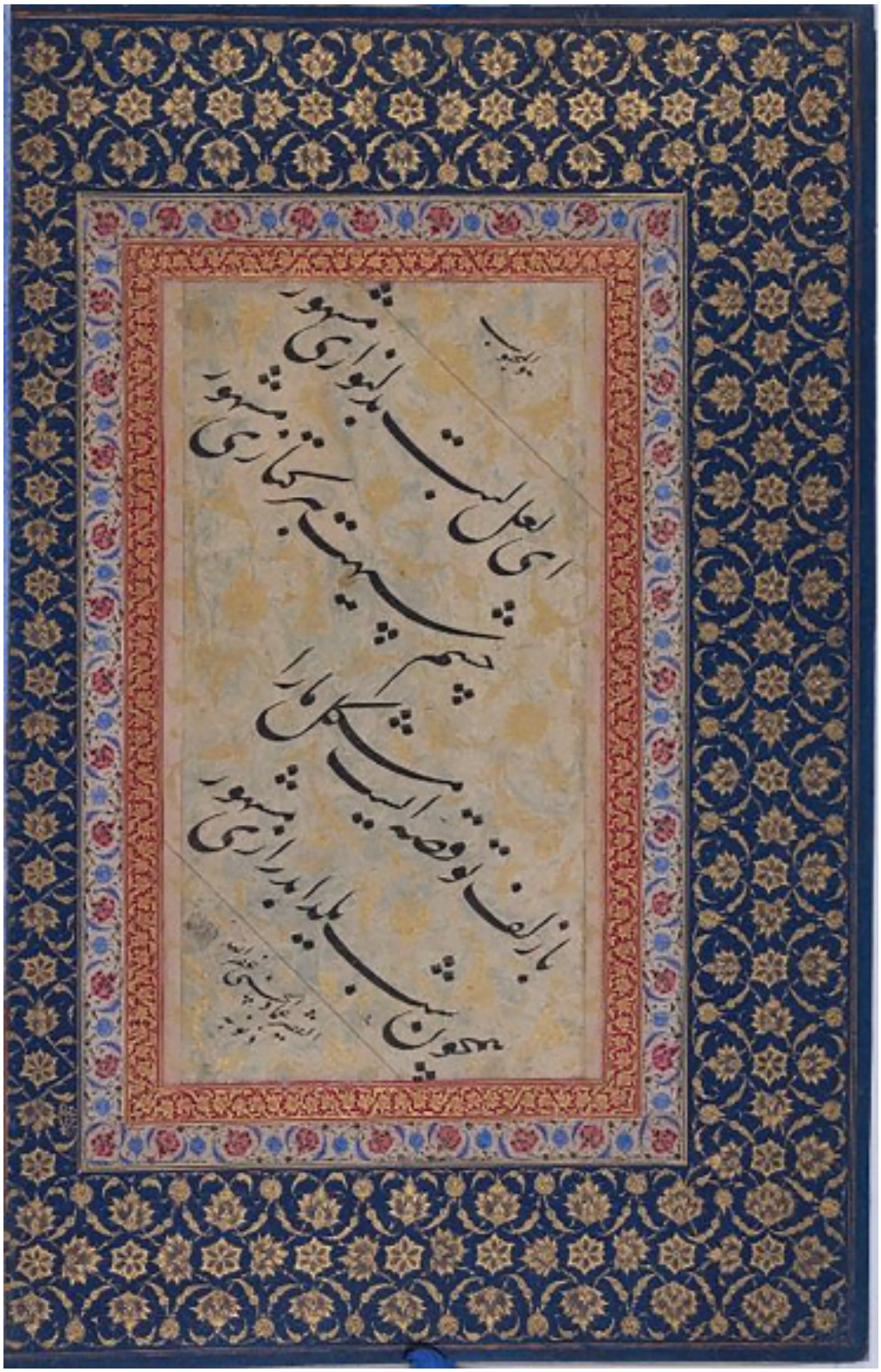

تصویر ۱۰. چلیپا با رقم میرعماد، از مرقّع میرزامهدی، کاخ گلستان، مرقّع ۱۵۶۵، برگ ۴ پشت، ص۷

تصویر ۱۱. چلیپا و دو قطعه با رقم میرعماد، از مرقّع میرزامهدی، (پشت)
Plate84/Folio9 verso
Hermitage Museum

تصویر ۱۲. رقم «کلک هادی نمود رقم ۱۱۷۰» قطعه ای از مرقّع میرزا مهدی،
Plate84/Folio9 v

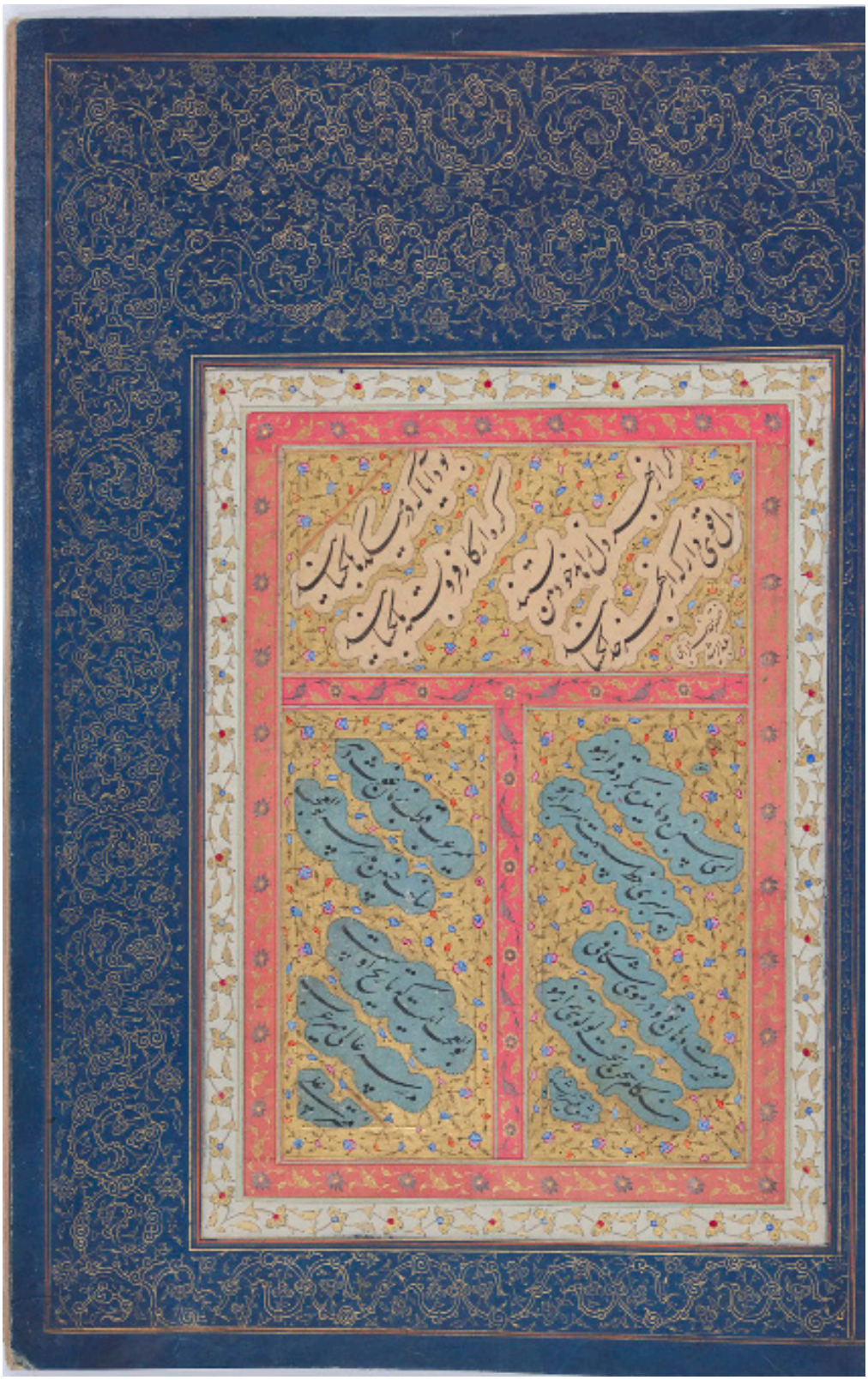

تصویر ۱۳. چلیپا با رقم رشیدا و میرعلی، کاخ گلستان، مرقّع ۱۵۶۵، برگ ۲ رو، ص۲

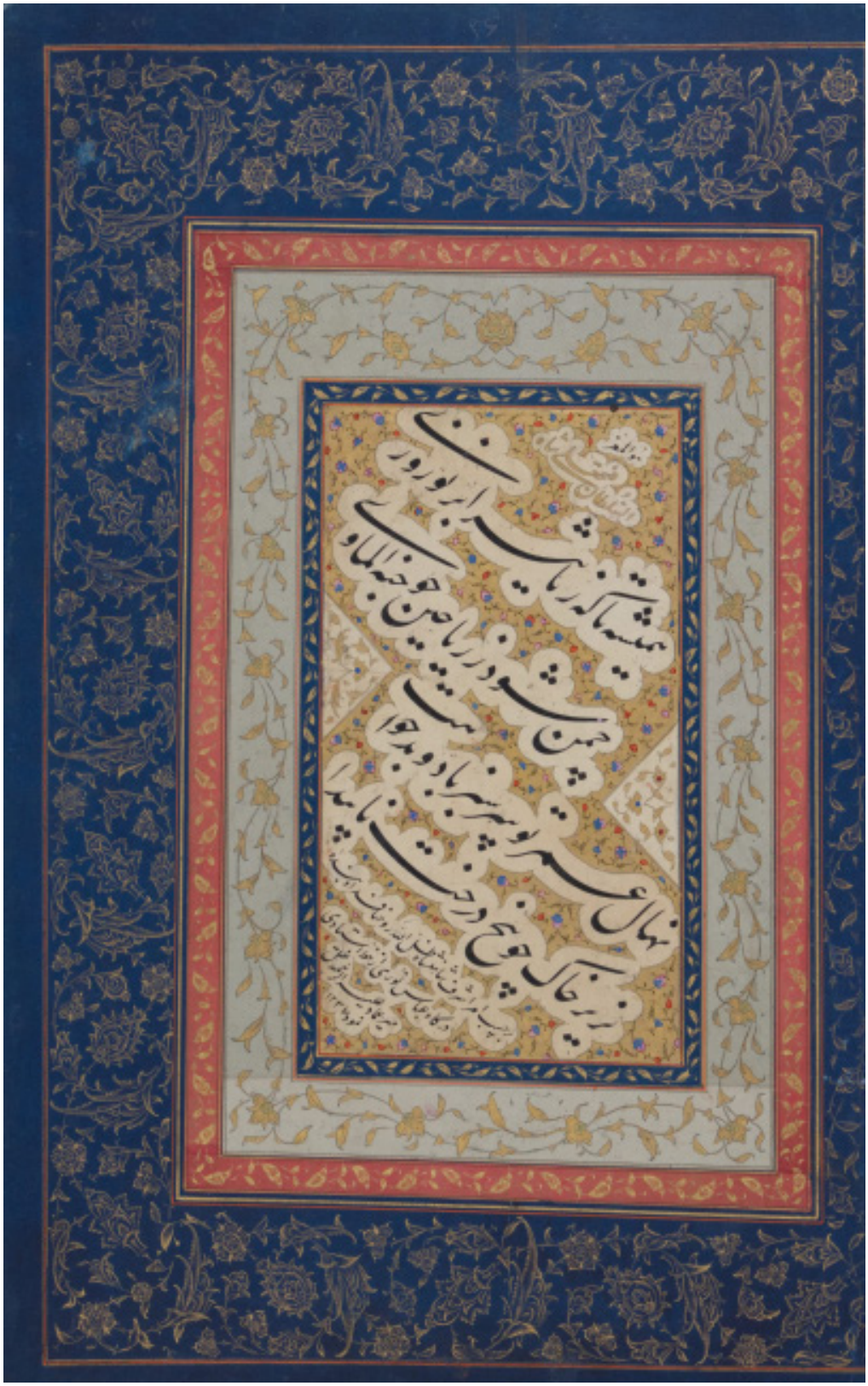

تصویر ۱۴. چلیپا با رقم عباس نوری، نقل از میرعماد ۱۲۳۷هـق، کاخ گلستان مرقّع ۱۵۶۵، برگ ۱۴ رو، ص۲۶

تصویر ۱۵. مقایسهٔ قطعهٔ مرکب از سه اثر از میرعماد ۱۰۱۵هـق، از مرقّع میرزامهدی، گالری ساکلر، و نقل عباس نوری ۱۲۳۷هـق، مرقّع خط ۱۵۶۵، کاخ گلستان

نتیجه‌گیری

نتیجه اینکه مرقّع میرزامهدی‌خان استرآبادی که هم‌اکنون ۱۰۰ برگ (۲۰۰ قطعه) آن در موزهٔ ملی هرمیتاژ نگهداری می‌شود و به مرقّع سن‌پطرزبورگ معروف است، در دورهٔ قاجار به کتابخانهٔ سلطنتی اضافه می‌شود و در سال ۱۲۳۷هـق به عباس نوری سپرده شده و مرجع او در نقل خطوط میرعماد بوده است. این مرقّع در سال ۱۲۳۸هـق باز شده و تعدادی از آثار عباس نوری، میرعماد و برخی خوشنویسان دیگر به آن افزوده می‌شود. بنابراین، مرقّع میرزامهدی در دورهٔ فتحعلیشاه دستخوش تغییر و دستکاری شده است. آخرین اطلاع از این مرقّع مربوط به فهرستی است که احتمالاً در دوره ناصری تهیه شده است و در این فهرست اشاره به یکصد برگ شده است، بنابراین در دوره ناصری تعدای از برگ‌های مرقّع جدا شده است. این مرقّع در ایام پُرآشوب مشروطه، که برخی آثار کتابخانهٔ سلطنتی مورد دستبرد قرار می‌گیرد از هم گسیخته و در سال ۱۹۱۰م شامل ۱۰۰ برگ، به نیکلای دوم، امپراطور روسیه، فروخته می‌شود. مرقّع که از طریق وجود برگ‌هایی دیگر از آن در سایر مجموعه‌ها متوجه می‌شویم در هنگام ساخت افزون بر ۱۰۰ برگ بوده است، تعدادی از برگ‌های آن (۲۶ برگ) به سایر مجموعه‌ها در خارج از ایران راه می‌یابد. اما علاوه بر ۱۲۶ برگ، تعدادی از قطعات خوشنویسی آن نیز ظاهراً در همان دوره جدا شده و با برخی از افزوده‌های دوره فتحعلیشاه مرقّع دیگری را شکل می‌دهد، که به نام «مرقّع خط» به شماره ۱۵۶۵ در کاخ گلستان فهرست شده است. آثار متعلق به مرقّع میرزامهدی‌خان که در این مرقّع موجود است تاکنون به‌عنوان بخشی از مرقّع میرزامهدی‌خان استرآبادی (سن‌پطرزبورگ) ناشناخته بوده، بنابراین پس از آگاهی از این آثار حداقل چهار قطعه مسلم از مرقّع میرزامهدی استرآبادی که در منابع به آنها اشاره نشده است بازشناسی می‌شود.

کتابنامه

آتابای، بدری (۱۳۵۳). فهرست مرقّعات سلطنتی، تهران: کاخ گلستان.

بیانی، مهدی (۱۳۶۳). احوال و آثار خوشنویسان، تهران: انتشارات علمی.

زارعدار، محمدمهدی (۱۳۹۲). میرعمادالحسنی پادشاه ممالک خط، تهران: انتشارات هنرکده کرج.

فردی، حسن؛ فردی، محمدحسن (۱۳۸۱). میرعماد الحسنی سیفی قزوینی، تهران: یزدانی.

فهرست کتابخانهٔ سلطنتی، دفتر ضبط اسناد دولتی، شمارهٔ ۲۴۴۳، کاخ گلستان.

کریم‌زاده تبریزی، محمدعلی (۱۳۸۰). احوال و آثار میرعمادالحسنی السیفی القزوینی، لندن: ناشر مؤلف.

مرقّع خط، به شماره ۱۵۶۵، گنجینهٔ کاخ گلستان.

هراتی، محمدمهدی (۱۳۸۱). کرشمه ساقی، منتخبی از مرقّع میرزامهدی‌خان استرآبادی (سن‌پطرزبورگ)، تهران: کمال هنر.

Akimushkin, Oleg F., Ivanov, Anatoly A. & Welch, Stuart Cary (1996). The ST. Petersburg Muraqqa, Milano, Leonardo Arte srl.

Ivanov, Anatoly A. (1996). The Compiling and Decoration of the Albom, in Akimushkin, Oleg. F. (1996), The ST. Petersburg Muraqqa, Milano, Leonardo Arte srl.